

Bart Voorzanger, Woorden, waarden en de evolutie van gedrag. Humane sociobiologie in methodologisch perspectief. Dissertatie VU, Amsterdam 1987, 133 p.

In dit beknopte proefschrift gaat de bioloog Bart Voorzanger in op een aantal methodologische problemen die rond de 'humane sociobiologie' van E.O. Wilson cum suis gerezen zijn. De schrijver probeert de mogelijkheden en vooral de beperkingen van de sociobiologie te verduidelijken door een kritische bespreking te geven van veel gebruikte begrippen en noties als 'kin selection', 'genetische bepaaldheid', 'altruïsme' en 'menselijke natuur'. Kunnen of moeten mensen op dezelfde – biologische – wijze bestudeerd worden als andere dieren en is hun gedrag op dezelfde – biologisch-evolutionistische – wijze te verklaren? Is een moreel geladen term als 'altruïsme' bruikbaar in een biologische gedragstheorie? Kan het begrip 'menselijke natuur' dienen als leidraad voor het begrijpen van menselijk gedrag? En kan een theorie over deze menselijke natuur fundamenteel verschaffen voor normatieve uitspraken over hoe mensen zich moeten gedragen? Dat zijn de belangrijkste vragen die in deze verhandeling besproken worden, al worden ze nergens in deze of vergelijkbare bewoordingen geformuleerd.

Voorzanger lijkt de eerste van deze vragen in eerste instantie positief te beantwoorden: net als de sociobiologen ontkent hij principiële verschillen tussen mensen en andere dieren en verwerpt hij de gedachte dat deze zouden kunnen worden opgehangen aan simpele dichotomieën als aangeboren versus aangeleerd, natuur versus cultuur en genen versus omgeving. Hij bestrijdt zelfs de bruikbaarheid van het begrip 'cultuur' voor de bestudering van menselijk gedrag: 'cultuur' is slechts een van de omgevingsinvloeden te midden van andere, die niet 'wezenlijk' van die andere zou verschillen. Hier lijkt Voorzanger biologischer dan de sociobiologen, maar als ik hem goed begrijp, wil hij zijn vakgenoten vooral aanmanen zich niet in te laten met de complexiteiten van de menswetenschappen.

In het vervolg van de verhandeling wordt duidelijker dat de schrijver het nodige op de 'humane sociobiologie', of sommige versies daarvan, aan te merken heeft. Hij verwerpt (op goede gronden, lijkt mij) de claim dat de sociobiologie richtlijnen zou kunnen verschaffen voor normatieve uitspraken over wenselijke en onwenselijke menselijke gedragingen. Zelfs betwijfelt hij de bruikbaarheid van de notie van 'menselijke natuur', gegeven zowel de vele overeenkomsten tussen mensen en andere dieren als de vele verschillen tussen mensen onderling. Deze kritiek op het begrip 'menselijke natuur' blijft echter onuitgewerkt en gaat onvoldoende in op de redenen om dit begrip wel te gebruiken. Dat mensen een groot aantal eigenschappen gemeen hebben die hen van andere dieren onderscheiden (zoals bij voorbeeld het taalvermogen), komt nauwelijks aan de orde.

Ook elders in dit boekje maakt de schrijver het zich te gemakkelijk; van een serieuze, grondige, systematische kritiek is eigenlijk nergens sprake. In plaats daarvan maakt hij de

lezer telkens deelgenoot van zijn particuliere twijfels door middel van zinnnetjes als 'Daar ga ik niet zomaar in mee', 'Maar of dat helder is betwijfel ik', 'En daar geloof ik echt niet in', 'Maar ook daar kun je vraagtekens bij zetten'. Voorzanger ziet veel niet zitten, zoveel is wel duidelijk. Wat hij wél wil, wat de inzet is van zijn betoog, is minder duidelijk. Hij lijkt vooral gedreven te worden door de gedachte dat de waarde van wetenschappelijke theorieën geheel afhangt van een scherp omlijnde betekenis en ondubbelzinnige definieerbaarheid van de gehanteerde begrippen. Maar, zoals Popper al enige decennia geleden betoogde, voor de voortgang van de wetenschap is dat een weinig vruchtbaar uitgangspunt. Voorzangers behandeling van een begrip als 'altruïsme' verheldert ook weinig. In meer dan een opzicht een mager proefschrift.

N. Wilterdink

Jane B. Lancaster, Jeanne Altman, Alice S. Rossi, Lonnie R. Sharrod (red.), **Parenting across the life span. Biosocial dimensions**. Aldine de Gruyter, New York 1987, 474 p.

Terwijl in de sociale wetenschappen nog altijd een grote huiver heerst voor alles wat naar biologisme reikt, heeft de 'biosociale' benadering zich zo langzamerhand toch een redelijk vaste plaats in de wereld van de gedragswetenschappen verworven. De omvangrijke bundel *Parenting across the life span: biosocial dimensions* getuigt hiervan, evenals de breed opgezette serie 'Foundations of Human Behavior' van uitgeverij Aldine de Gruyter waar deze deel van uitmaakt. Van één coherente theoretische visie kan hier overigens moeilijk worden gesproken. Gemeenschappelijk is het streven om de grenzen tussen biologie, psychologie en sociale wetenschappen (sociologie, antropologie) te overschrijden, om mensen te zien als dieren die in veel opzichten met andere dieren vergelijkbaar zijn, en om zowel gedragsvariaties tussen soorten als die binnen soorten vanuit eenzelfde theoretisch perspectief te onderzoeken en te verklaren. In dit laatste, de aandacht voor verschillen en veranderingen binnen een soort, neemt de biosociale benadering afstand van een star genetisch determinisme en daarmee ook van de polariserende discussies die naar aanleiding van het werk van ethologen en sociobiologen als Konrad Lorenz en Edward Wilson zijn gevoerd.

Het thema van *Parenting across the life span*, 'ouderen' oftewel ouderlijk zorggedrag, leent zich wel bij uitstek voor deze benadering: het gaat hier immers om gedragingen die bij mensen en talrijke andere dieren algemeen voorkomen en noodzakelijk zijn voor het voortbestaan van de soort. Verschillende soorten kunnen derhalve systematisch vergeleken worden naar de aard van deze gedragingen. Tegelijk vertoont ouderlijk zorggedrag opmerkelijke variaties binnen een soort – misschien wel het meest, maar zeker niet exclusief, bij mensen.

Ondanks de pogingen van de redacteurs de verschillende bijdragen onder de noemer van één geïntegreerde aanpak te presenteren, toont de bundel tegelijk hoe ver de praktijk nog van dit ideaal verwijderd is. De onderwerpen variëren van moederzorg bij mensapen (Jeanne Altman) tot de vaderrol in moderne westerse samenlevingen (Michael E. Lamb e.a.), van de fysieke 'kosten' van voortplanting en voeding van jongen voor vrouwelijke zoogdieren (Michael Leon) tot de relaties tussen bejaarden en hun kinderen in huidige mensensamenlevingen (Gunhild O. Hagestad), van *alloparenting* – ouderlijk zorggedrag door anderen dan de biologische ouders – bij diverse primatensoorten (James J. McKenna) tot de geldigheid van het sociaal-psychologische 'goodness-of-fit'-model voor opvoedingsproblemen in hedendaagse westerse gezinnen (Richard en Jacqueline Lerner), van

demografische lange-termijntrends (o.a. Dennis P. Hogan) tot het verband tussen gezinsomvang en intelligentie van de kinderen (Judith Blake). De benadering varieert navenant; alleen al uit de verwijzingen blijkt hoezeer de verschillende auteurs binnen uiteenlopende citeergemeenschappen opereren, hoezeer ze ondanks de pogingen tot grensoverschrijding hun disciplinaire terrein feitelijk niet verlaten hebben.

Eén grensoverschrijdend model keert in verschillende artikelen echter terug: het model van *parental investment*. Ouderschap wordt hierin opgevat als een investering die bepaalde kosten en opbrengsten meebrengt, en variaties in voortplanting en ouderzorg worden uit variaties in deze kosten en opbrengsten verklaard. Dit roept de vraag op voor wie de kosten en opbrengsten gelden en waaraan ze precies moeten worden afgemeten. Volgens de biologische theorie van *inclusive fitness* gaat het om genetische continuïteit en moeten opbrengsten en kosten worden afgemeten aan de overlevings- en voortplantingskansen van ouders en kinderen in een bepaalde onderlinge afweging. In uitwerkingen van het model blijkt echter ook rekening te worden gehouden met cultureel variabele beloningen die geen directe implicaties hebben voor de biologische *fitness*, zoals het maatschappelijk prestige van ouders en kinderen. Een andere, hiermee verband houdende vraag is waarop het theoretisch verwachte winstmaximaliserende voortplantings- en ouderenzorggedrag berust: gaat het om genetisch geprogrammeerd spontaan gedrag (en kan de theorie van natuurlijke selectie dit dan afdoende verklaren), om sociaal-culturele normen (en zo ja, hoe zijn die dan gevormd), of om doelbewuste berekening van de betrokken individuen afzonderlijk (zoals door termen als 'strategie' en 'calculus' gesuggereerd wordt, maar voor mensen en dus zeker voor andere dieren bijzonder onwaarschijnlijk is)? De auteurs van deze bundel zijn daar niet erg duidelijk over. Duidelijke antwoorden waren misschien ook moeilijk te verwachten, maar wat men hun kan verwijten is dat zij wel eens geneigd zijn dergelijke problemen door wolken van wetenschappelijke retoriek te verhullen.

Een intrigerend gegeven in het licht van het 'parental investment'-model is de zeer sterke toename van vrijwillige kinderloosheid in westerse samenlevingen sinds de jaren zestig. Alice Rossi gaat in een van de artikelen van de bundel op deze opmerkelijke demografische transformatie in en typeert deze als een overgang van 'child-orientation' naar 'self-orientation', wat misschien niet onjuist is maar nog geen verklaring biedt. In elk geval is deze ontwikkeling moeilijk te rijmen met het model van 'parental investment', tenzij men kosten en opbrengsten uitsluitend op de (potentiële) ouders betreft. Maar volgens de biologisch-genetische versie van het model is de vrijwillige kinderloosheid van een omvangrijk deel van de westerse bevolking een anomalie te noemen, een gegeven dat erop duidt dat mensen blijkbaar in staat zijn zich aan de 'strategieën' van hun genen te onttrekken.

Zo roept dit boek diverse interessante vragen op. Ondanks de heterogeniteit, ondanks de niet opgeloste problemen, ondanks de discrepanties tussen wetenschappelijke pretenties en geboden inzichten is dit toch een waardevolle en informatieve bundel, niet in de laatste plaats vanwege de bespreking van een schat aan onderzoeksresultaten en de verwijzingen naar een grote hoeveelheid literatuur.

N. Wilterdink

Philippe d'Iribarne, *La logique de l'honneur. Gestion des entreprises et traditions nationales*. Editions du Seuil, Parijs 1989, 280 p.

Deze studie bevat een boeiend verslag van de analyse van drie bedrijven in drie landen: Frankrijk, Verenigde Staten en Nederland. De drie bedrijven maken dezelfde producten met behulp van dezelfde produktietechnieken, hebben ongeveer dezelfde grootte (circa

1.000 personeelsleden) en maken deel uit van dezelfde onderneming. De naam ervan wordt niet genoemd, maar die is gemakkelijk te achterhalen. Het gaat om de Franse onderneming Péchiney en voor Nederland om de vestiging ervan in Vlissingen (Sloestad). Het doel van de analyses is aan te tonen dat, hoewel de bedrijven in technologisch-organisatorisch opzicht in hoofdlijnen aan elkaar gelijk zijn, er op gebieden als gezagsverhoudingen en houding tegenover het werk grote verschillen zijn waar te nemen. Deze verschillen hangen in hoge mate samen met kenmerkende verschillen tussen de drie nationale samenlevingen. Deze hebben een lang pre-industrieel verleden. Een langdurend proces van industrialisering heeft niet geleid tot het uitwissen van deze traditionele verschillen.

Met deze studie plaatst d'Iribarne zich in zekere zin in de traditie van Le Play en sluit hij aan bij moderne studies als die van H. Le Bras (*L'Invention de la France*, 1981) en van E. Todd (*La troisième planète. Structures familiales et systèmes idéologiques*, 1983). Maar waar laatstgenoemde auteurs zich vooral verlaten op statistische analyses, biedt d'Iribarne ons 'case-studies' van de bedrijven geplaatst binnen de drie onderscheiden nationale contexten. In zijn kwalitatieve analyses toont hij ons niet alleen de persistentie van pre-industriele verschillen tussen de drie betrokken landen, maar vooral ook de grote betekenis ervan voor het functioneren van de bedrijven. Kenmerkende stijlen van leiding geven die effectief zijn in het Franse bedrijf, zijn dat bepaald niet wanneer ze worden ingevoerd in het Nederlandse en het Amerikaanse bedrijf.

D'Iribarne beschrijft op systematische wijze, met veel gevoel voor de relevantie van schijnbare details, verschillen tussen de bedrijven. Deze verschillen blijken in hoge mate relevant te zijn als het gaat om te begrijpen waarom pogingen van het management om technologisch-organisatorische veranderingen door te voeren in de drie bedrijven een sterk verschillend karakter moeten hebben, willen zij enig effect bewerkstelligen. Daarbij speelt vooral de houding van de werknemers op verschillende hiërarchische niveaus een rol. Waar het werk voor de Franse werknemer in de eerste plaats een eigen verantwoordelijkheid is in een duidelijk omlind domein, is het voor de Amerikaanse arbeider in hoge mate een afgeleide van contractueel vastgelegde verplichtingen met degenen 'voor wie men werkt'. Wat Nederland betreft wordt opgemerkt dat er op het eerste gezicht sprake lijkt te zijn van een vreemde combinatie van ongebreideld individualisme, een onderwerping aan de groep en een sterke gezelligheidsbehoefte. Anders dan in de Franse en Amerikaanse bedrijven nemen de chefs zelf beslissingen, maar altijd na zorgvuldige raadpleging van hogeren en lageren in de organisatie. De hiërarchie is uiterst belangrijk, maar deze is niet gebaseerd op respect voor de hogeren. Integendeel, de belangrijkste functie van de hiërarchie is de *bescherming* van de lageregeplaatsten. Een opvallend verschil met de andere twee bedrijven is dat er in het Nederlandse bedrijf geen effectieve positieve en negatieve sancties zijn ten aanzien van het uitvoerende niveau. Zelfs bij ernstige wanprestatie is ontslag moeilijk, omdat men in deze gevallen geneigd is naar voren te brengen dat de chef onduidelijke aanwijzingen of te weinig begeleiding heeft gegeven. De Nederlandse werkverhoudingen worden gekenmerkt door 'écouter, expliquer, s'accorder' en door het vermijden van verbaal geweld ('gueuler, disputer'). Dit laatste komt sterk in het Franse bedrijf naar voren. Interessant is hoe het Franse management in de betrokken bedrijven een lang leerproces heeft doorgemaakt voordat men het specifieke van de Nederlandse en de Amerikaanse stijlen kon doorgronden en de zeer positieve kanten ervan kon waarderen. Na een oorspronkelijk zeer lage waardering van met name het gedrag van de Nederlandse werknemers, voortkomend uit het feit dat Franse bazen in Sloestad dit interpreteerden als minachting voor hun positie en competentie, groeide allengs de waardering voor het door-dachte, planmatige karakter van de Nederlandse werkverhoudingen.

Uitgebreid gaat d'Iribarne in op culturele verhoudingen waaruit binnen de drie bedrij-

ven beschreven verschillen kunnen worden verklaard. De drie kenmerkende *nationale* verschillen typeert hij met drie begrippen: 'La logique de l'honneur' (Frankrijk), contract (Verenigde Staten), consensus (Nederland). In het Franse bedrijf werken oorspronkelijk feodale, in elk geval pre-industriële verhoudingen duidelijk door: iedereen beschermt zijn eigen territorium, consensus ontbreekt. Men kent echter een lange traditie: de plicht tot matiging, tot zo snel mogelijke verzoening na het uitbreken van conflicten. Voor de Verenigde Staten analyseert d'Iribarne de opvattingen van het contract in de 18e eeuw van de 'vrome handelaren' en voor Nederland tracht hij na te gaan waar de wortels van het consensusdenken liggen. Het aardige van zijn analyse is dat hij de nationale verscheidenheden niet in een nauw keurslijf dwingt van de drie genoemde uitgangspunten, maar duidelijk laat zien welke verschijningsvormen binnen een type ordening van sociale verhoudingen te onderkennen zijn.

Het boek is rijk aan veelal verrassende inzichten die als uitgangspunten kunnen dienen voor nieuwe probleemstellingen. Waardevol vind ik vooral de wijze waarop d'Iribarne erin slaagt een drietal 'case-studies' te tillen boven het niveau van systematische beschrijving en erin slaagt de betekenis van een cultureel-comparatieve analyse op indringende wijze naar voren te brengen. Na lezing blijven er uiteraard een aantal vragen over die te maken hebben met de gepresenteerde relatie tussen nationale cultuur en kenmerken van organisaties daarbinnen. Zijn op p. 118 gepresenteerde schema met modaliteiten van baasondergeschikte verhoudingen, modaliteiten die hij als typisch Franse varianten van de 'logique de l'honneur' beschouwt, zouden mijns inziens in een meer universalistisch perspectief kunnen worden geplaatst, zoals dat onder meer door Sorokin, Boulding en Etzioni is gedaan. De gevolgde methodiek is slechts in hoofdlijnen te reconstrueren. Ondanks deze kritiekpunten blijft de algemene waardering: verfrissend, stimulerend, wetenschappelijk boeiend en maatschappelijk relevant in een periode dat de grenzen binnen Europa aan het verdwijnen zijn.

J. Berting

J.P. van de Geer, *Analyse van kategorische gegevens*. Van Loghum Slaterus, Deventer 1988, 213 p.

In het sociaal-wetenschappelijk onderzoek hebben we voortdurend te maken met variabelen die niet zonder meer numeriek behandeld kunnen worden. Soms hebben categorieën van variabelen wel een bepaalde volgorde, maar is niet bekend welke getalswaarden aan de categorieën moeten worden toegekend. Dikwijls is het zelfs niet mogelijk ze a priori te ordenen en zijn ze slechts nominaal. Door de vakgroep Datatheorie van de Rijksuniversiteit Leiden zijn de afgelopen jaren een aantal technieken ontwikkeld om dergelijke gegevens te kunnen kwantificeren. Tot voor kort waren onderzoekers met belangstelling voor deze technieken aangewezen op ingewikkelde algebraïsche uiteenzettingen. In deze publikatie worden de methoden voor analyse van categorische gegevens op eenvoudige wijze uitgelegd om ze voor een breder publiek toegankelijk te maken.

Het boek bestaat uit twee delen. In deel één komen allereerst twee klassieke multivariante analyses aan de orde, te weten principale componentenanalyse en canonische correlatie-analyse. De methoden worden uitgelegd met behulp van grafische afbeeldingen en aan de wiskundige aspecten wordt zoveel mogelijk voorbijgegaan. Nadat de lezer vertrouwd is gemaakt met deze klassieke methoden volgt een bespreking van niet-lineaire analysetechnieken. In dit verband worden de overeenkomsten en verschillen tussen beide benaderingen uitgelegd. Speciale aandacht is er voor de behandeling van ontbrekende gegevens.

Bovendien geeft Van de Geer een uiteenzetting over het belangrijkste principe van niet-lineaire multivariate-analyse, namelijk optimale categorie kwantificatie waardoor correlaties tussen variabelen maximaal en lineair worden.

In deel twee volgt een bespreking van de in Leiden geschreven computerprogramma's voor de analyse van categorische gegevens, te weten PRIMALS, HOMALS, ANACOR, PRINCALS, CANALS en OVERALS. Aan de hand van eenvoudige voorbeelden worden de programma's toegelicht. De analysetechnieken hebben gemeen dat ze een kwantificatie van de categorische gegevens opleveren. Met behulp van deze kwantificaties kunnen objecten en categorieën als punten in een Euclidische ruimte worden weergegeven. Deze ruimtelijke afbeelding blijkt dan een aantal prettige meetkundige eigenschappen te hebben.

Van de Geer heeft bij de keuze van de voorbeelden duidelijk niet gestreefd naar 'ideale' oplossingen. Terecht heeft hij een te rooskleurige voorstelling van de onderzoekspraktijk vermeden. Bovendien maakt hij de lezer attent op een aantal toevallig- en eigenaardigheden van de computeruitvoer. Toch is het de vraag of het boek zijn ontsluitende functie kan waarmaken en onderzoekers er praktisch veel voordeel bij zullen hebben. Omdat Van de Geer de weg van de grafische voorstelling bewandelt, moet hij zich beperken tot eenvoudige rekenvoorbeelden die in de praktijk weinig zullen voorkomen. Bovendien biedt het boek nauwelijks vuistregels voor het beoordelen van de analyseresultaten. Verder is het jammer dat de studie geen overzicht van publikaties bevat waarin de optimale kwantificatietechnieken in onderzoek zijn toegepast. Van de technische appendices is vooral het aanhangsel over de berekening van de optimale kwantificaties informatief.

Van de Geer heeft een boek geschreven waarin hij met heldere formuleringen de lezer introduceert in de mogelijkheden van de optimale kwantificatietechnieken voor de analyse van categorische gegevens. Ofschoon het boek is geschreven voor onderzoekers, lijkt het me ook geschikt voor het onderwijs aan studenten.

Rob Eisinga